

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

VOL.3 № 2

2026

BADIIY KINOYADA MUALLIF POZITSIYASI: ABDULLA QODIRIY VA JEYN OSTIN MISOLIDA

Ikromova Shahnoza Sobir qizi

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, tayanch
doktorant

Annotatsiya

Mazkur maqolada Abdulla Qodiriy va Jeyn Ostin nasrida badiiy kinoya orqali muallif pozitsiyasining ifodalanishi qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot kinoyaning estetik va ijtimoiy vazifalarini ochib berib, har ikki adib ijodida uning yetakchi poetik strategiya ekanini asoslaydi.

Kalit so'zlar: kinoya, muallif pozitsiyasi, qiyosiy tahlil, badiiy diskurs, lingvopoetika, Abdulla Qodiriy, Jane Austen.

АВТОРСКАЯ ПОЗИЦИЯ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ИРОНИИ: НА ПРИМЕРЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ АБДУЛЛЫ КАДЫРИ И ДЖЕЙН ОСТИН

Икромова Шахноза Собир кизи

Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы имени
Алишера Навои, базовый докторант

Аннотация

В статье в сравнительном аспекте анализируется художественная ирония как средство выражения авторской позиции в прозе Абдуллы Кадыри и Джейн Остин. Установлено, что ирония выступает ведущей поэтической стратегией, отражающей эстетические, социальные и нравственные взгляды в контексте восточной и западной традиций.

Ключевые слова: ирония, авторская позиция, сравнительный анализ, художественный дискурс, лингвопоэтика, Абдулла Кадыри, Джейн Остин.

THE AUTHOR'S POSITION IN LITERARY IRONY: THE CASE OF ABDULLA QODIRIY AND JANE AUSTEN

Ikromova Shahnoza Sobir qizi

Alisher Navoiy Tashkent State University of Uzbek Language and Literature, Doctoral
Researcher

Abstract

This article examines literary irony as a means of expressing authorial stance in the prose of Abdulla Qodiriy and Jane Austen. Through comparative analysis, it reveals irony as a key poetic strategy reflecting aesthetic, social, and ethical views shaped by national mentality and distinct literary traditions.

Keywords: irony, authorial position, comparative analysis, literary discourse, linguopoetics, Abdulla Qodiriy, Jane Austen.

Badiiy kinoya adabiyotshunoslikda muhim estetik va poetik kategoriya sifatida qaralib, u nafaqat stilistik bezak, balki muallifning ijtimoiy, axloqiy va estetik pozitsiyasini

bilvosita ifodalovchi murakkab diskursiv mexanizm hisoblanadi. Kinoya orqali muallif bevosita hukm chiqarmasdan, balki yashirin baholash, istehzo va semantik ziddiyat vositasida o'z munosabatini namoyon etadi. Shu bois kinoya masalasi Sharq mumtoz poetikasida ham, G'arb adabiy-nazariy tafakkurida ham doimiy ilmiy qiziqish uyg'otib kelgan.

Sharq mumtoz adabiyotshunosligida kinoya tushunchasi dastlab Atoullloh Husayniyning "Badoyi'us-sanoyi'" asarida nazariy jihatdan asoslangan. Olim kinoyani so'zning ko'chma ma'noda qo'llanishi, ya'ni metonimik ko'chim bilan izohlab, "bir nimani aytib, undan o'zga nimani iroda qilish" hodisasi sifatida talqin etadi [5;221-b.]. Bu yondashuv kinoyaning faqat tashqi stilistik vosita emas, balki chuqur semantik va pragmatik mazmunga ega hodisa ekanligini ko'rsatadi. Ushbu qarashlar zamonaviy adabiyotshunoslikda ham davom ettirilib, T. Boboyev tomonidan kinoya ikki tushuncha o'rtasidagi yaqinlik asosida yuzaga keluvchi semantik ko'chim sifatida izohlanadi [3;341-b.]. N. Hotamov va B. Sarimsoqovlar esa kinoyani inkor etish, yashirin kulgi va kesatish orqali ifodalanagan badiiy baholash usuli sifatida talqin qilib, uning muhim belgisi sifatida ikki ma'nolilikni ko'rsatadilar [4;128-b.].

G'arb nazariy-falsafiy an'anasida kinoya tushunchasi qadimgi yunon falsafasigacha borib taqaladi. Xususan, Suqrot shaxsi kinoyaning arxetipik modeli sifatida talqin qilinadi. Aristofan Suqrotni ikkiyuzlama va ayyor nutq egasi sifatida tasvirlasa, Platon uning dialektik savol-javoblarini haqiqatni izlash strategiyasi sifatida himoya qiladi. Ksenofont esa Suqrot kinoyasini axloqiy va ijtimoiy ongni shakllantirishga xizmat qiluvchi vosita sifatida baholaydi. Bu qarashlar kinoyani murakkab falsafiy, diskursiv va axloqiy hodisa sifatida talqin qilish imkonini beradi [6;15-18-b.].

Mazkur nazariy yondashuvlar asosida aytish mumkinki, badiiy kinoya muallif pozitsiyasini shakllantirishda markaziy ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, Abdulla Qodiriy va Jeyn Ostin nasrida kinoya ijtimoiy, axloqiy hamda estetik baholashning yetakchi vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Qodiriy asarlarida kinoya ko'proq ijtimoiy adolatsizlik, jaholat, soxta dindorlik va ma'naviy inqirozni fosh etishga yo'naltirilgan tanqidiy xarakter kasb etsa, Ostin romanlarida u ijtimoiy me'yorlar, sinfiy tafovutlar va psixologik munosabatlarni nozik yumor va estetik masofa orqali aks ettiradi. Shu bois mazkur tadqiqotning maqsadi Abdulla Qodiriy va Jeyn Ostin nasrida badiiy kinoya orqali muallif pozitsiyasining ifodalanish mexanizmlarini qiyosiy tahlil qilish, uning semantik, pragmatik va diskursiv xususiyatlarini ochib berishdan iborat. Tadqiqotda qiyosiy-tipologik, lingvopoetik, diskursiv va pragmatik tahlil metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot natijalari Sharq va G'arb badiiy tafakkurida kinoyaning muallif pozitsiyasini ifodalashdagi tipologik o'xshash va farqli jihatlarini aniqlashga xizmat qiladi.

Mazkur tadqiqotda Abdulla Qodiriy va Jeyn Ostin nasrida badiiy kinoya orqali muallif pozitsiyasining ifodalanish mexanizmlarini aniqlash maqsadida qiyosiy-adabiy tahlilga asoslangan kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot materiali sifatida Abdulla Qodiriyning "Mehrobdan chayon" va "O'tkan kunlar" romanlari hamda Jeyn Ostinning "Pride and Prejudice" va "Sense and Sensibility" asarlari tanlab olindi. Ushbu asarlar mazkur mualliflar ijodida kinoyaning estetik va funksional jihatdan eng yorqin namoyon bo'ladigan namunalar sifatida e'tirof etiladi.

Tadqiqot jarayonida kinoyaning leksik-semantik, pragmatik va diskursiv xususiyatlarini aniqlash maqsadida lingvopoetik tahlil metodi qo'llanildi. Ushbu metod yordamida badiiy matndagi kinoyaviy birliklarning semantik tuzilishi, kontekstual ma'nosi va implitsit baholash mexanizmlari tahlil qilindi. Kinoyaning muallif nutqi hamda obrazlar nutqidagi funksional yuklamasini aniqlashda diskursiv tahlil usulidan foydalanildi. Bu usul kinoyaning muallif pozitsiyasini shakllantirishdagi roli va kommunikativ strategiya sifatidagi ahamiyatini ochib berishga xizmat qildi.

Bundan tashqari, Sharq va G'arb badiiy tafakkuriga xos bo'lgan kinoyaviy modellarni

aniqlash maqsadida qiyosiy-tipologik tahlil metodi qo'llanildi. Ushbu metod Qodiriy va Ostin asarlarida kinoyaning estetik tabiati, ijtimoiy va axloqiy yo'nalishi hamda poetik funksiyalarini qiyoslash imkonini berdi. Kinoyaning semantik implikatsiyasi va yashirin ma'nolarini ochib berishda esa pragmatik tahlil metodidan foydalanildi. Mazkur yondashuv kinoyaning kontekstual ma'no hosil qilish mexanizmlarini hamda o'quvchi tomonidan talqin etilish jarayonini aniqlashga xizmat qildi.

Shuningdek, tadqiqotda germeneytik izohlash metodi asosida badiiy matnlar tarixiy-madaniy kontekstda talqin qilinib, mualliflarning estetik ideal va ijtimoiy qarashlari bilan bog'liq holda izohlandi. Tadqiqot natijalarining ilmiy asoslanganligini ta'minlash maqsadida adabiyotshunoslik, lingvistika va falsafa sohalariga oid nazariy manbalar bilan solishtirma tahlil amalga oshirildi.

Mazkur metodologik yondashuvlar majmui tadqiqot obyektida kinoyaning muallif pozitsiyasini shakllantirishdagi o'rni va funksional mexanizmlarini kompleks, tizimli va qiyosiy nuqtayi nazardan yoritish imkonini berdi.

Tadqiqot davomida Abdulla Qodiriy va Jeyn Ostin asarlari qiyosiy tahlil qilinganda, badiiy kinoya muallif pozitsiyasini ifodalashning asosiy vositasi ekanligi aniqlandi.

Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" va "Mehrobdan chayon" romanlarida kinoya asosan ijtimoiy-siyosiy xarakterga ega. Natijalar shuni ko'rsatadiki, Qodiriy personajlarning tashqi dabdabasi va ichki ma'naviy qashshoqligi o'rtasidagi ziddiyatni ochib berishda piching (sarkazm) usulidan unumli foydalangan. Masalan, "Mehrobdan chayon"da Solih mahdum obrazining chizgilarida muallifning kinoyaviy munosabati yaqqol seziladi: uning har bir harakati va diniy iddaolari orqasida shaxsiy manfaatlari yashiringanligi hajviy bo'yoqlar bilan tasvirlangan. "O'tkan kunlar"da esa kinoya ko'proq fojiaiy tus oladi; unda jamiyatdagi jaholat va feodal tartiblar muallif tomonidan achchiq istehzo bilan qoralanadi.

Jeyn Ostinning "Pride and Prejudice" va "Sense and Sensibility" asarlarida esa kinoya ko'proq psixologik va axloqiy tahlil qurolidir. Tadqiqot natijalari Ostinning "erkin ko'chirma gap" (free indirect discourse) uslubi orqali muallif ovozini personajlar nutqiga ustalik bilan singdirganini ko'rsatdi. "Pride and Prejudice"da janob Bennetning o'tkir kinoyalari orqali muallif o'sha davr nikoh tizimidagi iqtisodiy majburiyatlarni tanqid ostiga oladi. "Sense and Sensibility"da esa hissiyotlarga berilish va ratsional fikrlash o'rtasidagi muvozanat muallifning nozik, ammo qat'iy kinoyasi orqali tahlil qilinadi. Har ikki yozuvchida ham kinoya o'quvchi bilan intellektual masofani saqlashga va voqelikka xolis baho berishga xizmat qilgan.

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, har ikki adib o'z jamiyatlaridagi og'riqli nuqtalarni to'g'ridan-to'g'ri ayblashdan ko'ra, badiiy kinoya orqali ko'rsatishni afzal ko'rganlar.

Muallif pozitsiyasining bilvosita ifodasi: Qodiriy va Ostin ijodida muallif o'z qarashlarini qahramonlar tiliga yuklamaydi, balki ularni kulgili yoki ziddiyatli vaziyatlarga tushirish orqali o'z pozitsiyasini bildiradi. Discussion jarayonida ma'lum bo'ldiki, Qodiriyning kinoyasi zahirida "islohotchi" muallif obrazi turadi; u millat qoloqligidan iztirob chekadi va bu iztirobni piching orqali ifodalaydi. Ostinda esa muallif "kuzatuvchi-tarbiyachi" roliga chiqadi. U inson tabiatidagi kibr va andishasizlikni jamiyat odoblari suzgichidan o'tkazib, kulgi ostiga oladi.

Madaniy va uslubiy farqlar: Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, Qodiriy kinoyasi Sharq adabiyotidagi hajviy an'analar (masalan, latifalar va piching san'ati) bilan chambarchas bog'liq bo'lib, u ko'proq ijtimoiy-siyosiy islohotlarga yo'naltirilgan. Ostin kinoyasi esa G'arb ma'rifatparvarlik davri ratsionalizmiga tayanadi va ko'proq shaxsiy axloq hamda xarakterlar tahliliga qaratilgan. "O'tkan kunlar"dagi kinoya o'quvchida fojiaiy mushohada uyg'otsa, "Pride and Prejudice"dagi kinoya yengil, ammo chuqur falsafiy xulosa chiqarishga undaydi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, har ikki adib uchun badiiy kinoya muallifning jamiyatga nisbatan "axloqiy va intellektual munosabati"ni ifodalovchi eng samarali mexanizm bo'lib xizmat qilgan. Ular kinoya yordamida nafaqat qahramonlar xarakterini ochib berganlar, balki o'z davrining ijtimoiy tanqidi bo'lgan yuksak asarlar yaratganlar.

Mazkur tadqiqot Abdulla Qodiriy va Jeyn Ostin nasrida badiiy kinoya orqali muallif pozitsiyasining ifodalanish mexanizmlarini qiyosiy aspektda tahlil qilishga qaratildi. O'tkazilgan ilmiy tahlillar natijasida quyidagi xulosalarga kelindi.

Birinchidan, har ikki adib ijodida kinoya muallif pozitsiyasini ifodalashning yetakchi poetik strategiyasi sifatida namoyon bo'lishi aniqlandi. Qodiriy asarlarida kinoya ijtimoiy adolatsizlik, jaholat, soxta dindorlik va feodal tartiblarning tanqidiga yo'naltirilgan bo'lib, muallifning islohotchi va ma'rifatparvar pozitsiyasini aks ettiradi. Ostin romanlarida esa kinoya ijtimoiy me'yorlar, sinfiy tafovutlar va shaxslararo munosabatlarni nozik yumor hamda estetik masofa orqali ifodalashga xizmat qilib, muallifning axloqiy-tarbiyaviy va psixologik qarashlarini namoyon etadi.

Ikkinchidan, qiyosiy tahlil natijalari Sharq va G'arb adabiy an'analari doirasida kinoyaning funksional xususiyatlari turlicha modellashirilishini ko'rsatdi. Qodiriy kinoyasi ijtimoiy-siyosiy tanqidga moyil bo'lib, keskin dramatik va fojiaiy ohangda ifodalansa, Ostin kinoyasi ko'proq yumor, psixologik tahlil va estetik muvozanatga asoslanadi. Bu farqlar mualliflarning milliy mentaliteti, tarixiy sharoiti va estetik idealiga bevosita bog'liq ekanligi bilan izohlanadi.

Uchinchidan, kinoyaning diskursiv va pragmatik tahlili muallif pozitsiyasining bilvosita, yashirin va ko'p qatlamli tarzda ifodalanishini tasdiqladi. Har ikki adib kinoyani o'quvchini faol mushohadaga chorlovchi, estetik masofa yaratadigan va axloqiy xulosa chiqarishga undovchi samarali badiiy mexanizm sifatida qo'llagan.

Umuman olganda, Abdulla Qodiriy va Jeyn Ostin nasrida kinoya muallifning jamiyatga, inson tabiatiga hamda axloqiy qadriyatlarga munosabatini ifodalovchi universal poetik vosita bo'lib, u milliy va madaniy kontekstga muvofiq tarzda turlicha semantik va funksional yuklamaga ega. Mazkur tadqiqot natijalari Sharq va G'arb adabiyotlarida kinoyaning poetik tabiatini chuqurroq anglashga hamda qiyosiy adabiyotshunoslik tadqiqotlarini boyitishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Austen J. Sense and Sensibility. – London: T. Egerton, 1811. – 352 p.
2. Austen J. Pride and Prejudice. – London: T. Egerton, 1813. – 432 p.
3. Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi nashriyoti, 2002. – 384 b.
4. Hotamov N., Sarimsoqov B. Adabiyotshunoslik terminlarining izohli lug'ati. – Toshkent: O'qituvchi, 1979. – 296 b.
5. Husayniy A. Badoyi' us-sanoyi'. – Toshkent: Fan, 1981. – 240 b.
6. Kierkegaard S. The Concept of Irony. – Princeton, NJ: Princeton University Press, 1992. – 326 p.
7. Qodiriy A. O'tkan kunlar. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2019. – 400 b.